

УДК 371.134:373.3:376.545

© Ушмарова В. В., 2014

<https://orcid.org/0000-0003-1394-3596>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ ЗІ ЗДІБНИМИ ТА ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

В. В. Ушмарова

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна)*

E-mail: victoria.uschmarova@gmail.com

Відродження інтересу вітчизняних педагогів і психологів до проблеми здібностей і обдарувань особистості пов'язане перш за все з реалізацією гуманістичних принципів розвитку та усвідомленням ролі інтелектуального потенціалу нації в розбудові високорозвиненої, конкурентоспроможної держави. Окрім розробки питань виявлення, діагностики, освіти здібних і обдарованих дітей, актуалізувалася проблема підготовки фахівців до роботи з ними. У багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях встановлено, що саме готовність вчителя до роботи зі здібним та обдарованими учнями є ключовим фактором успішності максимального розвитку здібностей особистості.

У статті здійснено огляд дисертаційних досліджень з проблеми формування готовності вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями. Узагальнено науково-теоретичний та практично-методичний доробок науковців щодо сутності, змісту, структурних компонентів готовності вчителів до роботи зі здібними й обдарованими учнями та технологій, моделей і педагогічних умов її формування.

Ключові слова: готовність, вчитель початкової школи, здібні учні, обдарованість.

В. В. Ушмарова. Современные тенденции формирования готовности учителей начальной школы к работе со способными и одаренными учащимися. Возрождение интереса отечественных педагогов и психологов к проблеме способностей и одаренности связано прежде всего с реализацией гуманистических принципов развития и осознанием роли интеллектуального потенциала нации в построении высокоразвитого, конкурентоспособного государства. Кроме разработки вопросов выявления, диагностики, образования способных и одаренных детей, актуализировалась проблема подготовки специалистов к работе с ними. Во многих

отечественных и зарубежных исследованиях установлено, что готовность учителя к работе со способными и одаренными учащимися является ключевым фактором максимального развития способностей личности.

В статье осуществлен обзор диссертационных исследований по проблеме формирования готовности учителей к работе со способными и одаренными учащимися. Обобщены научно-теоретические и практико-методические наработки исследователей о сущности, содержании, структурных компонентах готовности учителей к работе со способными и одаренными учащимися и технологиях, моделях и педагогических условиях её формирования.

Ключевые слова: готовность, учитель начальной школы, способные учащиеся, одаренность.

Постановка проблеми. Основне протиріччя сучасної освітньої системи — між швидким темпом збільшення знань у сучасному світі і обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом за певний час — змушує педагогічну теорію відмовитися від ідеалу всебічно розвиненої особистості й перейти до ідеалу максимального розвитку здібностей. Останніми роками проблема підготовки вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями активно обговорюється та є предметом наукових досліджень. Однак, науковці продовжують підкреслювати, що проблема підготовки вчителя, здатного працювати зі здібними та обдарованими учнями, недостатньо досліджена як у теоретичному, так і в методичному аспектах, що суттєво позначається на якості практичної діяльності вчителів (О. Антонова, 2003; М. Шемуда, 2009; Т. Зорочкіна, 2010; Л. Мерва, 2011; Г. Погромська, 2013 та ін.). У опрацьованих нами джерелах дослідники наводять результати пілотажних експериментів, анкетувань, опитувань працюючих вчителів і, узагальнюючи їх, стверджують, що більшості вчителів не вистачає як теоретичних знань стосовно обдарованості, її проявів тощо, так і практичної підготовки щодо діагностики, ідентифікації та розвитку обдарованості в учнів (О. Антонова, В. Демченко, Ю. Клименюк, І. Любовецька, Л. Мерва та ін.). Так, Л. Мерва зауважує, що 78% учителів помічають обдарування в учнів, однак лише 26% володіють практичними вміннями роботи з обдарованими дітьми [5]. О. Антонова зазначає, що в думках та позиціях учителів-практиків виявлено суперечності між упевненістю в можливостях кожного вчителя працювати з обдарованими дітьми, та висуненням надто високих вимог до вчителів, які мають працювати з цією категорією дітей; між рівнем професійної компетентності вчителя та адекватністю й об'єктивністю оцінки існуючої ситуації тощо [1].

Найбільш перспективним напрямом, який дозволяє в тісному зв'язку з практикою здійснювати підготовку вчителя, здатного працювати зі здібними та обдарованими учнями, критично оцінити набутий досвід, адаптуватися до змін,

приймати нестандартні рішення, є післядипломна педагогічна освіта. Водночас систематизація досліджень, аналіз існуючих традицій та інноваційних процесів, масової практики в післядипломній освіті виявили суперечність між сучасним усвідомленням ролі інтелектуальної еліти нації в розбудові високорозвиненої, конкурентоспроможної держави та невизначеністю концептуальних засад підготовки вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями.

Аналіз актуальних досліджень. Українськими і зарубіжними вченими накопичений значний науково-теоретичний і практично-методичний доробок із проблеми ідентифікації, навчання й виховання здібних дітей та учнівської молоді (Д. Богоявленська, Ю. Гільбух, Д. Молоков, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, М. Кашапов, К. Платонов, П. Тадеєв, І. Татарінова, Н. Теличко, О. Тищенко, Г. Ульянова, Л. Шавиніна, В. Шадриков та ін.).

Потенціалом для розвитку педагогічної науки в Україні є дослідження, спрямовані на вивчення світового педагогічного досвіду навчання і виховання здібних і обдарованих дітей та молоді: О. Антонова, О. Бевз, Н. Поморцева, Н. Сельдінська, О. Столбова, П. Тадеєв, Н. Теличко, Є. Тищенко, Л. Ткаченко (США), С. Цветкова (Англія і США), Л. Кокоріна (Іспанія), О. Бочарова (Польща) та ін.

У дослідженнях К. Ліневич, К. Пажитневої, О. Полетай, Г. Тарасової, Л. Радзіховської, І. Ушатікової, М. Шемуди, А. Яковини та інших знайшли відображення деякі аспекти підготовки майбутніх учителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями. Дослідження, в яких окреслене проблемне поле підготовки вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями в системі післядипломної педагогічної освіти, небагаточисельні (В. Демченко, 2010; А. Яковина, 2012).

Метою статті є узагальнення науково-теоретичного та практично-методичного доробку науковців щодо сутності, змісту, структурних компонентів готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними й обдарованими учнями та технологій формування даної готовності на матеріалі дисертаційних робіт.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні більшість науковців виходять з розуміння здібностей та обдарованості як феноменів одного порядку. Зокрема, О. Антонова підкреслює, що в ланцюгу «задатки — здібності — обдарованість — талановитість — геніальність» переходять від нижчого рівня до вищого на основі розвитку здібностей і підпорядковуються законам розвитку здібностей, тобто мають здатність до постійного розвитку і вдосконалення [1]. Молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку здібностей, проте, на думку багатьох дослідників, вести розмову про високий розвиток обдарованості в цьому віці передчасно. Саме тому для дослідження

ми обрали проблему формування готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями. У зв'язку з тим, що досліджень щодо підготовки вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти не виявлено, у даній статті аналізу підлягали дисертаційні роботи, предметом дослідження яких була підготовка як майбутніх так і працюючих вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями.

Дисертаційні роботи, присвячені формуванню готовності вчителів до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти, представлені дослідженнями В. Демченко «Підготовка педагогічних кадрів в обласних інститутах післядипломної освіти до роботи з обдарованими школярами» (2010), А. Яковини «Формування готовності вчителів предметів природничого циклу до роботи з обдарованими учнями в системі діяльності методичних кабінетів» (2012).

У дисертації В. Демченко (2010) сутність поняття «готовність педагога до роботи з обдарованими школярами» розглядається як результат спеціальної підготовки і трактується як комплекс набутих завдяки цій підготовці особистісних і професійних якостей педагога, що охоплюють специфічні знання, вміння, навички, риси характеру, мотиваційні характеристики, особисті здібності і дають йому змогу ідентифікувати, розвивати та реалізовувати творчі задатки школярів. У дослідженні виокремлюються компоненти готовності педагогів до роботи з обдарованими школярами: мотиваційний (стійкий інтерес і потреба займатися цією справою), особистісний (здатність розуміти, оцінювати, прогнозувати і діяти); змістовий (повнота та системність знань); процесуальний (спеціальні психолого-педагогічні уміння); креативний (варіативність, оригінальність) тощо [2, с. 8].

У дослідженні В. Демченко експериментально доведено, що зміст підготовки педагогів до роботи з обдарованими школярами в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти ефективно опановується, якщо на процесуальному рівні проходить послідовно етапи курсової, міжкурсвої та самостійної реалізації, а формування навчальних груп здійснюється за кластерами, з урахуванням рівня підготовленості педагога, досвіду роботи, його особистих потреб. Однією з найбільш ефективних форм підготовки педагогів виявилось запровадження спецкурсу «Педагогіка обдарованих» [2, с. 9].

Ю. Клименюк (2009) готовність майбутнього вчителя початкової школи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів тлумачить як цілісне внутрішнє особистісне утворення випускника педагогічного ВНЗ, яке ґрунтується на засвоєних професійно значущих (психолого-педагогічних,

фахових, методичних) знаннях, уміннях, навичках, способах діяльності, набутому досвіді та особистісних якостях і забезпечує його ефективну взаємодію з інтелектуально обдарованими учнями щодо розвитку їх розумових можливостей у навчально-виховному процесі. Авторка виокремлює цілемотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний та діяльнісний структурні компоненти готовності. У роботі обґрунтовано та експериментально перевірено технологію підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів, яка спрямована на ознайомлення студентів із теоретичними підходами до вивчення проблеми інтелектуальної обдарованості; формування знань майбутніх учителів про сутність та структуру інтелектуальної обдарованості; оволодіння майбутніми вчителями методами діагностики, ідентифікації та розвитку інтелектуальної обдарованості молодших школярів [3, с. 10–11].

Л. Радзіховська (2009) дотримується позиції, що готовність вчителя до роботи є активним станом, який поєднує педагогічні, спеціальні, професійні, практичні знання, вміння та навички, а також розумові, мотиваційні, емоційні, вольові та інші риси [7].

Г. Тарасова (2005), досліджуючи питання організаційно-педагогічних умов розвитку готовності вчителя до роботи з обдарованими дітьми, виокремлює сутнісні характеристики готовності вчителя: креативність мислення, глибокі знання предмету, прагнення до співробітництва як з колегами так і з учнями, критичність мислення, здатність до самоаналізу, готовність до саморозвитку та інші. Щодо формування готовності вчителя до роботи з обдарованими дітьми авторка обґрунтовує три групи педагогічних умов: умови, які відображають якість оточуючого дитину освітнього середовища; умови, які залежать від особистісних якостей і підготовленості вчителя до роботи з обдарованими дітьми; умови, пов'язані з особливостями самої дитини [8].

І. Ушатікова (2006) вважає, що готовність майбутнього вчителя до роботи з обдарованими учнями передбачає відповідність професійно важливих особистісних якостей, знань, умінь вчителя (розуміння сутності обдарованості і прийняття необхідності розвитку обдарованих дітей як провідної мети професійної діяльності) особливим вимогам. Авторка виокремлює психологічну (активний дієвий стан, який регулює доцільну поведінку в процесі розвитку учнів), теоретичну (оволодіння загальнопедагогічними і спеціальними знаннями про обдарованих дітей і особливості роботи з ними) і практичну (організаторські, комунікативні, методичні та інші уміння) готовність майбутнього вчителя до роботи з обдарованими учнями. У дослідженні І. Ушатікової представлено розроблену й апробовану модель

підготовки студентів педагогічного ВНЗ до роботи з обдарованими учнями, яка передбачає максимальне використання змістового потенціалу психолого-педагогічних дисциплін з метою накопичення знань, розвитку особистісних і професійних якостей, формування умінь і навичок, необхідних для роботи з обдарованими учнями [9].

К. Пажитнева (2010) готовність майбутнього вчителя хімії до роботи з обдарованими учнями розглядає як інтегративне професійно-особистісне утворення, що охоплює потребу в роботі з обдарованими учнями, наявність теоретичних знань про сутність та специфіку обдарованості, методи її діагностики, вміння діагностувати обдарованість, організувати педагогічний процес із використанням інноваційних технологій навчання обдарованих школярів [6].

Слід окремо розглянути висновки, яких дійшла І. Любовецька у своєму дослідженні «Психологічна організація взаємин учителів із обдарованими учнями» (2006), оскільки, на нашу думку, вони є важливими для цілісного усвідомлення проблеми формування готовності вчителів до роботи з обдарованими учнями. Ми згодні з позицією авторки щодо того, що, по-перше, чинна система навчально-виховного процесу не враховує належною мірою особливості обдарованих учнів, оскільки побудована відповідно до соціокультурних пріоритетів і спрямовується на «середнього» учня. По-друге, і педагог, і учень стикаються із суперечливими викликами: культура вимагає підтримувати і виявляти обдарованість, організація освіти — ординарність. Ця суперечність здатна проявлятися в якості конфлікту: ігнорування тих чи тих груп дітей з боку вчителя і відсторонення від освітнього процесу з боку дітей, яким не приділяється достатньої уваги. Відтак, наявні умови відносин учитель — учень, реалізовані щодо обдарованих учнів, можуть зумовлювати дезадаптацію останніх, а мотивація вчителів до роботи з обдарованими учнями виявляється зниженою. По-третє, шкільна дезадаптація обдарованих дітей зумовлюється передусім недостатністю психологічної підготовки вчителя до роботи з ними: невмінням педагогів своєчасно й адекватно виявляти обдарованість, включно з «прихованою»; невпевненістю у власних можливостях, відтворювальним характером навчання, «професійною деформацією» особистості вчителя, ригідністю мислення. По-четверте, експериментально підтверджено: творчий потенціал і досвід педагогічної діяльності впливають на мотиваційно-педагогічні преференції вчителя на користь обдарованих учнів. При цьому, такий важливий фактор як педагогічний стаж не визначає зацікавленості/незацікавленості вчителя працювати з обдарованими учнями. Саме тому І. Любовецька провідною ідеєю дослідження висуває гіпотезу про творчу діяльність як адекватну форму

відносин між учителями й обдарованими учнями, оскільки саме творча діяльність уможливорює розкриття здібностей і прояв особистісних рис обдарованих учнів, та доводить, що тренінг творчого потенціалу вчителя позитивно позначається на роботі з обдарованими дітьми [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз представлених дисертаційних робіт не вичерпує всю повноту та різноманіття дослідницьких позицій у відношенні до феномену готовності вчителів до роботи зі здібними учнями. Водночас вони надають загальну картину щодо стану проблеми та підходів до її розв'язання. Таким чином, узагальнюючи результати проведеного наукового пошуку, маємо констатувати, що проблема формування готовності вчителя початкової школи до роботи зі здібними учнями у системі післядипломної педагогічної освіти не була предметом досліджень українських науковців та є невирішеною як у теоретико-методологічному так і в практичному зрізі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах : автореф. дис... докт. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Антонова Олена Євгенівна ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України — Київ, 2008. — 46 с.

2. Демченко В. В. Підготовка педагогічних кадрів в обласних інститутах післядипломної освіти до роботи з обдарованими школярами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Демченко В'ячеслав Васильович ; Ін-т вищої освіти АПН України. — К., 2010. — 20 с.

3. Клименюк Ю. М. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Клименюк Юлія Михайлівна ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. — Житомир, 2009. — 22 с.

4. Любовецька І. Й. Психологічна організація взаємин учителів із обдарованими учнями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : [спец.] 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Любовецька Ілона Йосипівна ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України — Київ, 2006. — 24 с.

5. Мерва Л. С. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи з обдарованими учнями як педагогічна проблема / Л. С. Мерва // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. — Тернопіль, 2011. — № 2. — С. 250–245.

6. Пажитнева Е. В. Формирование готовности будущего учителя к работе с одаренными учащимися профильных классов (на материале предмета «химия») : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.08 «Теория и методика

Засоби навчальної та науково-дослідної роботи

професійного образования» / Пажитнева Екатерина Вадимовна ; ГОУ ВПО «Ставропольский гос. ун-т». — Казань, 2006. — 22 с.

7. Радзіховська Л. М. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів математики до роботи з обдарованими учнями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Радзіховська Лариса Миколаївна ; Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2009. — 20 с.

8. Тарасова Г. В. Организационно-педагогические условия развития готовности учителя к работе с одаренными детьми : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, истории педагогики и образования» / Тарасова Галина Викторовна ; ГОУ ВПО «Казанский гос. пед. ун-т». — Казань, 2005. — 20 с.

9. Ушатикова И. И. Подготовка будущих учителей к работе с одаренными школьниками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, истории педагогики и образования» / Ушатикова Ирина Игоревна ; ГОУ ВПО Татарский гос. гуманитарно-пед. ун-т. — Казань, 2006. — 22 с.

ABSTRACT

CURRENT TENDENCIES OF FORMATION PRIMARY SCHOOL TEACHER READINESS FOR THE WORK WITH GIFTED CHILDREN

V. V. Ushmarova

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: victoria.uschmarova@gmail.com

The rekindled interest of teachers and psychologists of our country towards the problem of capabilities and giftedness is primarily connected with the implementation of humanistic principles of development and realization of the intellectual nation potential role in the construction of a highly-developed, competitive state. Along with the development of issues of education, diagnostics, education of gifted children, the problem of specialists preparation for the work with them has been actualized. Many Ukrainian and foreign researches have determined that the teacher's readiness for the work with gifted children is a key factor of a maximal development of a person's capabilities.

The article reviews dissertation works on the problem of formation of teacher's readiness for the work with gifted schoolchildren. It has summarized scientific-theoretical and practical-methodical findings by scholars about the essence, content, structural components of the teacher's readiness for the work with gifted schoolchildren and technologies, models, and pedagogical conditions of its formation.

Keywords: readiness, primary school teachers, gifted schoolchildren, giftedness